

The Role of Sufi Leaders in Contemporary Afghanistanian Politics from the Perspective of Political Sociology

Mahsa Rone

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty
of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University

Tajuddin Arwinpoor¹

Ph.D. Student, Department of Persian Language and Literature, Faculty
of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University

(Date received: 13 June 2022 - Date approved: 3 January 2023)

Abstract

Introduction: The connection between Sufism and politics in the contemporary history of Afghanistan began with the establishment of Ahmad Shah Abdali's Government (1747). Ahmad Shah Abdali had a good relationship with other Sufis. The Dastarbandi (turban ceremony) tradition has been established for the kings at the hands of Sufi elders and gained their support in his campaigns. The role of Sufi elders during the reign of Durrani and Muhammadzais is also very important. With the invasion of Britain and the Soviet Union and the emergence of internal conflicts between local rulers, the presence of Sufis in the country's politics increases. From the perspective of "Political Sociology" whose main topic is the analysis of mutual relations between the government and social forces? The possibility of finding the open and hidden role of the leaders of the Naqshbandiyya, Qadiriyya and Chishtiyya sects, opposing political officials, supporting them, reacting against the British aggressors has been investigated. Sufis have always played a role in the political and social developments of Afghanistan and have enjoyed great respect and closeness in the government systems. With the British and Soviet invasion of Afghanistan, the Sufis mobilized the people against the colonial forces by organizing their political and jihadi activities in the form of political organizations. Although the relationship between Sufism and politics in Afghanistan had ups and downs but Sufis have always been respected in the government. Kings and ministers participated in their assemblies and monasteries and were

1. E-mail: tajuddinarwinpoor@gmail.com

consulted for the administration of the country. In the contemporary history of Afghanistan, Sufis have always resisted internal oppression and injustice and foreign aggression, as mentioned earlier.

Research Question: The main question of the article is how has been the quality of relationship between the Sufi sects and the political ruling in contemporary Afghanistan and their role in the country's political power?

Research Hypothesis: The hypothesis is that Sufis, within sects of Naqshbandiyya, Qadiriyya and Chishtiyya, have had a significant influence on high-ranking officials, and the courtiers and royals in Afghanistan. Their elders and leaders have played a crucial role in the Afghan politics and power systems. They often played greater contributions in the removal, appointment of kings and political leaders and legitimizing the power as well as creating political parties in the country.

Methodology (and theoretical framework if there are): The current study has been conducted, based on content analysis method which is a type of qualitative analyses and from the point of view of "Political Sociology" whose principle subject matter is the analysis of mutual relations between governmental power and social forces in contemporary history of Afghanistan. One can examine the visible role of the leaders of the Naqshbandiyya, Qadiriyya and Chishtiyya sects in confronting political officials or supporting them or their reaction against the British and Soviet aggressors.

Results and Discussion: The link between Sufism and politics in the contemporary history of Afghanistan is undeniable. The elders of Sofia always have a special place in the political and power apparatus of Afghanistan. They have played an important role in deposing and installing kings and emirs and legitimizing their power. As mentioned, Ahmad Shah Abdali was a follower of Naqshbandiyya sect and he established the tradition of coronation and turban ceremony by the Sufis elders. He enlisted the support of Sufi masters to persuade his followers and disciples in the fields of warfare and politics. But his sons and descendants could not use the capacity of the Sufis like him. With the arrival of Muhammadzais, the amirs of that time also maintained the relations by establishing causal links through marriages with the Sufi families, in order to gain their support. With the invasion of British troops into Afghanistan, a new chapter was established in the relationship between the Sufis and the government, and the Sufis took a step with political and jihadist movements established in the political and power scene of Afghanistan and engaged in armed struggle with the aggressor forces and their internal agents. In general, elders and followers of Naqshbandiyya and Qadiriya sects have been more involved in the politics

and power system of Afghanistan than other sects. Basically, in the contemporary history of Afghanistan, apart from legitimizing the political government, Sufi leaders played a prominent role in resolving the family disputes of the nobles or taking power by the local rulers. Sometimes they themselves had a place in the governing body. But with the passage of time and the involvement of new elements and factors in the political situation of Afghanistan, it seems that the influence of this group in politics and power has decreased compared to the past. The responsible factors can be analyzed in other research works.

Conclusion: The results of the research show that the connection between Sufism and politics has always been accompanied by ups and downs since the beginning of Ahmad Shah's reign. he had a good relation with other Sufis. The Sufis also supported him during his campaigns. But with the invasion of British forces and then Russia into Afghanistan, the Sufis rushed to the political and power scene of Afghanistan with greater coordination and started an armed struggle against the aggressor forces and their internal agents. In addition, Sufis have played an important and prominent role in various political and governmental positions in recent years.

Keywords: History, Afghanistan, Politics, Sufism, Power, Political Sociology.

نقش رهبران صوفی در سیاست افغانستان معاصر از دیدگاه جامعه‌شناسی

سیاسی

مهسا رون

استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

تاج‌الدین آروین پور^۱

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۳)

چکیده

پیوند تصوف و سیاست در تاریخ معاصر افغانستان هم‌زمان با تأسیس حکومت احمدشاه ابدالی (۱۷۴۷) آغاز شد. نقش صوفیان در قدرت، با شروع درگیری‌های داخلی و خانوادگی امیران و حاکمان محلی و تجاوز انگلیس و شوروی به افغانستان فزونی یافت. از دیدگاه «جامعه‌شناسی سیاسی» که موضوع اصلی آن واکاوی روابط متقابل میان قدرت دولتی و نیروهای اجتماعی است، می‌توان نقش پیدا و پنهان سران طریقت‌های نقشبندی، قادریه و چشتیه را در رویارویی با حاکمیت‌های سیاسی یا حمایت از آن‌ها یا واکنش علیه نیروهای متجاوز انگلیس و شوروی واکاوی کرد. این پرسش مطرح است که ارتباط طریقت‌های صوفیه با ساختار قدرت حاکمیت در افغانستان معاصر چگونه بوده است؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح می‌شود که بیشتر، سران این طریقت‌ها در میان مأموران بلندمرتبه دولتی، درباریان و حتی خاندان سلطنتی نفوذ داشته و در نصب و برکناری امیران، مشروعیت‌بخشی به قدرت و ایجاد تشکل‌های حزبی نیز نقش داشته‌اند. این نوشتار به روش تحلیل محتوا که از نوع تحلیل‌های کیفی است، انجام شده است. نتایج آن حاکی از فرازوفرودهایی در مورد تصوف و سیاست از آغاز حکمرانی احمدشاه تا تجاوز انگلیس و شوروی به خاک افغانستان است. احمدشاه که با صوفیان رابطه‌ای مثبت داشت، سنت دستاربندی شاه به دست مشایخ صوفی را پایه گذاشت و حمایت آنان را در لشکرکشی‌هایش جلب کرد. نقش مشایخ صوفی در دوران حکمرانی ذُرانی‌ها و محمدزایی‌ها هم درخور توجه است. با تجاوز انگلیس و سپس شوروی به خاک افغانستان، صوفیان، منسجم‌تر با سازمان‌دهی فعالیت‌های سیاسی و جهادی‌شان در قالب تشکل‌های سیاسی، مردم را علیه نیروهای استعمار بسیج کردند.

واژه‌های اصلی: تاریخ، افغانستان، تصوف، سیاست، قدرت، جامعه‌شناسی سیاسی.

۱. نویسنده مسئول: tajuddinawinpoor@gmail.com

مقدمه

پیوند تصوف، در معنای گوشه‌گیری و دوری از دنیا، با سیاست که در پی سروسامان دادن امور دنیوی است، قدری دور از ذهن به نظر می‌رسد؛ حتی برخی صاحب‌نظران ارتباط این دو حوزه را انکار کرده‌اند، اما شناخت دقیق‌تر حاکی از رابطه این دو موضوع مهم در اندیشه اسلامی است. تصوف، در لغت به معنای صوفی‌شدن و پشمینه‌پوشی و در اصطلاح، رعایت آداب شرعی در ظاهر و باطن (اخلاق الهی) است (Sharifi, 2020: 29). برخی نیز تصوف را تخلق به اخلاقی الهی در گفتار، کردار، اندیشه و حالات دانسته‌اند (Amoli, 2006: 44). سیاست نیز در لغت به معنای رعیت‌داری، اصلاح امور مردم و نگاه‌داشتن حد هر چیز است (Ibn Manzor, 1993: 108)؛ اما در اصطلاح، تدابیری است که حکومت به منظور اداره امور کشور به کار می‌گیرد (Aghabakhshi and Afshari Rad, 2008: 202)؛ در تعریف دیگری سیاست به عهده گرفتن اداره چیزی با هدف اصلاح آن (Fazeli, 2013: 20) آمده است. این تعریف، نسبت تصوف و سیاست را روشن‌تر می‌کند. در واقع، تصوف در عرصه «معرفت» و سیاست در عرصه «عمل» به انسان قدرت صعود می‌دهد. رابطه تصوف و سیاست در افغانستان فرازوفرودهایی داشته است، اما صوفیان همواره در تحولات سیاسی و اجتماعی این کشور نقش آفرین بوده‌اند. از آنجا که «جامعه‌شناسی سیاسی» نیز، به عنوان یکی از شاخه‌های جامعه‌شناسی، بر رابطه قدرت دولتی و نیروهای اجتماعی متمرکز است (Bashiriyah, 1995: 14) می‌توان عملکرد سران صوفیه در حاکمیت سیاسی افغانستان را از این دیدگاه واکاوی کرد. صوفیان، گاه بنا بر ضرورت، احزاب سیاسی و جهادی تأسیس کرده و در جنگ‌های ضد استعماری مشارکت داشته‌اند و گاه در دستگاه حکمرانی ارج و قرب یافته و شاهان و وزیران در مجالس و خانقاه‌های آنان حاضر شده‌اند و برای اداره مملکت مورد مشورت بوده‌اند (Mohammadi, 2015: 59). اما صوفیان همواره در تاریخ معاصر افغانستان در برابر ظلم و بی‌عدالتی داخلی و تجاوز خارجی ایستاده‌اند. البته افزون بر اهتمام به امور سیاسی و اجتماعی، از کارهای فرهنگی و ادبی نیز غافل نبوده‌اند و مفاهیم عرفانی را به زبانی ساده بیان کرده‌اند؛ چنان که امروزه این اشعار حتی بین عوام و بی‌سوادان نیز رواج دارد.

پیشینه پژوهش

با وجود پژوهش‌هایی در واکاوی رابطه تصوف و سیاست در تاریخ معاصر افغانستان هنوز زوایای نقش صوفیه در قدرت و سیاست معاصر این کشور به درستی تحلیل نشده است. در برخی کتاب‌ها گاهی فقط به اشاره به این پیوند بسنده شده است؛ در ادامه چند نمونه را می‌آوریم. الحسینی (۱۳۸۶) در کتاب «تاریخ احمد شاهی»، ماجرای تاج‌گذاری احمدشاه ابدالی به دست درویش صابرشاه کابلی را بیان کرده است. اوزدالگاه (۱۳۸۹) در کتاب «نقشبندیه در

آسیای غربی و مرکزی، تغییر و تداوم»، به نقش طریقت نقشبندیه و خاندان مجددی در سیاست افغانستان و بارکزیایی خالص (۱۳۹۶) در «تاریخ سلطانی» به نقش صوفیان در دستگاه حکومت دُرانی‌ها و توجه شاهان به آنان اشاره کرده‌اند. عطایی (۱۳۸۹) در کتاب «نگاهی مختصر به تاریخ معاصر افغانستان» به نقش صوفیان در قدرت و سیاست افغانستان معاصر و حمایت و گاه مخالفت آن‌ها با برخی حکمرانان پرداخته است. روا (۱۳۶۹) در بخشی از کتاب «افغانستان، اسلام و نوگرایی سیاسی» نقش صوفیان خاندان مجددی و گیلانی را در سیاست و جهاد علیه انگلیس‌ها و روس‌ها بیان کرده است. نوید (۱۳۸۸) در کتاب «افغانستان در عهد امانیه» به نقش پیران طریقت‌های نقشبندیه و قادریه در سیاست و جهاد افغانستان علیه انگلیس‌ها اشاره کرده است. شفایی (۱۳۹۳) در کتاب «جریان‌شناسی تاریخ افغانستان معاصر» و موسوی (۱۳۹۹) در کتاب «تصوف در افغانستان معاصر» به تشکل‌های سیاسی زیر نظر پیران طریقت و مشارکتشان در جهاد علیه انگلیس‌ها و روس‌ها پرداخته‌اند.

در برخی مقاله‌ها نیز به نقش صوفیان در دستگاه سیاست اشاره‌هایی شده است که در ادامه برخی را می‌آوریم. زحمتکش و شفایی (۱۳۹۴) در مقاله «جریان‌شناسی فکری - سیاسی تصوف در افغانستان»، مبانی فکری و سهم برخی طریقت‌های برجسته در سیاست چهار دهه اخیر افغانستان را واکاوی کرده‌اند. فرمیگن (۱۳۸۴) در مقاله «سنت صوفی‌گری در افغانستان» به نقش سیاسی بعضی صوفیان اشاره کرده است. حسینی (۱۳۸۵) در مقاله خود با عنوان «تصوف در افغانستان» به نقش سیاسی خانواده مجددی در مقابله با تجاوز روس‌ها اشاره کرده است. با وجود این اشاره به نقش صوفیان در سیاست افغانستان معاصر، هنوز شناختی نظام‌مند از این موضوع در ایران و حتی افغانستان وجود ندارد و نقش صوفیه، به‌عنوان یکی از نیروهای اجتماعی بانفوذ در قدرت، از دیدگاه جامعه‌شناسی سیاسی تبیین نشده است. از این‌رو در این نوشتار می‌خواهیم نقش گروه‌های صوفی به‌عنوان یک نیروی سیاسی و کارکردهای آن و نسبت آن با ساخت قدرت در دوره تاریخی مشخص، از تأسیس حکومت احمدشاه ابدالی را تا آغاز تجاوز شوروی، واکاوی و تحلیل کنیم.

مباحث نظری

الف) جامعه‌شناسی سیاسی

هر جامعه سیاسی متشکل از گروه‌ها و نیروهایی است که در زندگی سیاسی نقش دارند و حاکمان و دولت‌ها مرکب از گروه‌های اجتماعی ویژه‌ای هستند یا بر پشتیبانی نیروهای اجتماعی خاصی تکیه دارند. موضوع اصلی «جامعه‌شناسی سیاسی» نیز واکاوی روابط قدرت دولتی و نیروهای اجتماعی است؛ نیروهایی که گاهی در مقابل حاکمیت به پا می‌خیزند، گاهی در آن نفوذ می‌کنند و گاهی منفعل هستند. حاکمیت نیز گاهی این نیروها را سرکوب می‌کند و

گاهی آن‌ها را بازی می‌دهد یا در راستای هدف‌های خود بسیج می‌کند (Bashiriyah, 1995: 13). موریس دوورژه «علم سیاست» و «جامعه‌شناسی سیاسی» را رشته‌ای واحد دانسته که موضوع هر دوی آن‌ها، به‌عنوان شاخه‌ای از علوم اجتماعی، «پدیده قدرت» است (Duverger, 20- 21: 1998). تام باتامور نیز جداکردن جامعه‌شناسی سیاسی و علوم سیاسی را از جنبه نظری غیرممکن دانسته است (Battomore, 1998: 14).

هرچند در جوامع پیشرفته غربی، نقش مذهب در حاکمیت کاهش یافته و به اصطلاح دین به‌طور کامل از صحنه سیاست جداست، اما در جوامع سنتی، از جمله افغانستان، سنت‌های مذهبی همچنان نیرومند است و حتی در مقابل بازتاب جلوه‌های نوشدگی (مدرنیته) در حیات اجتماعی مردم واکنش نشان می‌دهد. «روحانیون اغلب به‌عنوان گروهی با نفوذ در نظام‌های سنتی عمل کرده و به این معنی جزئی از طبقه حاکمه بوده‌اند. میان حاکمان و روحانیان در همه نظام‌های سنتی کم‌وبیش توافق و سازش وجود داشته است. حکام سنتی باید به مذهب و سنن احترام بگذارند، زیرا در غیر این صورت با اعتراض حافظان سنت و مذهب به‌ویژه روحانیان روبه‌رو می‌شدند» (Bashiriyah, 1995: 221). به‌نظر می‌رسد در افغانستان نیز سران طریقت‌های تصوفی چون قادریه و نقشبندیه این نقش را در نسبت با ساختار قدرت داشته‌اند. «تصوف و مذهب رسمی در افغانستان هم‌زیستی داشته‌اند. خاندان‌های بزرگ متصوفه مانند خاندان مجددی، در رأس سلسله نقشبندیه و خاندان گیلانی، در رأس سلسله قادریه، به‌ویژه در میان قبایل از نظر سیاسی بانفوذ بوده‌اند» (Bashiriyah, 1995: 240). حکومت نیز به همین سبب مشروعیت قدرت سیاسی خود را در جلب رضایت آن‌ها می‌دانست؛ البته به‌نظر می‌رسد نسبت سران این طریقت‌ها با مبانی قدرت در دوره‌های مختلف سیاسی فرازونشیب‌هایی داشته که قابل بررسی و واکاوی است.

از حوزه‌های دیگری که در جامعه‌شناسی سیاسی مورد توجه قرار می‌گیرد، «مسلک‌ها یا ایدئولوژی‌ها»یی است که مشخص‌کننده نظام‌های ارزشی یک جامعه‌اند (Duverger, 1998: 113). این گروه‌های مسلکی به دو دسته سیاسی و غیرسیاسی تقسیم می‌شوند: دسته نخست، گروه‌هایی هستند که با ماهیت قدرت و اجرای آن ارتباط دارند و بر تضادهای سیاسی تأثیر مستقیم می‌گذارند، همچون احزاب سیاسی و دسته دوم مسلک‌هایی هستند که با قدرت ارتباط مستقیم ندارند، مانند مسلک‌های مذهبی، فلسفی و هنری که البته تمیزدادن مسلک‌های سیاسی از غیرسیاسی کاری دشوار است، زیرا هر مسلکی برای تبیین انسان و جهان منظومه فکری کاملی ارائه می‌دهد که سیاست نیز در آن جای دارد (Duverger, 1998: 186- 187). همچنین جامعه‌شناسی سیاسی به مفهوم «حقانیت» یا «مشروعیت» حاکمیت سیاسی می‌پردازد. مانند نوعی باور که وابسته به مسلک هاست. «هر مسلک تصویر یک حکومت کمال مطلوب را

ترسیم می‌کند. هر حکومتی که به این تصویر نزدیک باشد، حقانی و حکومت‌هایی که با تصویر یادشده ناهم‌خوان باشند، مشروع نیستند». (Duverger, 1998: 113-114).

ب) پیشینه تصوف در افغانستان معاصر

تصوف در افغانستان، سنتی فراگیر است و طریقت‌های صوفیه در جای‌جای این کشور حضور دارند، البته در مناطق پشتون‌نشین، بیشتر در جنوب و شرق کشور، حلقه‌های کوچک و بزرگ مراد و مریدی، فراوانی بیشتری دارد. در فرازوفرودهای تاریخ افغانستان، فرقه‌های مختلف صوفیه، با بینش و منش ویژه خود شکل گرفته‌اند (Shafaei, 1993: 306). صوفیان شناخته‌شده افغانستان که زندگی روحانی دارند بیشتر در گروه‌های کوچک و در مکانی دورتر از اغنیا، بیشتر در خانقاهی متصل به مدرسه، گردهم می‌آیند و به رهبری پیر خود به ذکر می‌پردازند. در میان صوفیه افغانستان گرایش‌های متنوعی وجود دارد، البته تصوف در این کشور بیشتر در سه فرقه نقشبندیه، قادریه و چشتیه متجلی شده و در بین طبقات متوسط نفوذ کرده است. طریقت‌های دیگری همچون سهروردیه، خلوتیه، شاذلیه و نوربخشیه نیز در بعضی مناطق این کشور پیروانی اندک دارند. کابل و هرات دو مرکز بزرگ تصوف هستند.

اولیور روا، جریان تصوف در جامعه افغانستان را به دو گونه تقسیم کرده است: یکی تصوف «سنت‌گرا» یا همان رابطه مرید و پیر که با مذهب رسمی مخالفتی ندارد و به فقه و شریعت اسلامی نیز احترام می‌گذارد. این نوع صوفیان، بیشتر از فرقه نقشبندیه هستند که در میان چشتی‌ها و قادری‌ها نیز پیروانی دارند. نوع دیگر، تصوف «مارابوتیسم»، به معنای پیروی جمعی طایفه یا قبیله از خانواده‌ای مقدس که پیروان آن به‌جای مرید، «مخلص» نامیده می‌شوند؛ این جریان در مناطق ایلیاتی پشتون‌ها رواج دارد و رهبری آن به‌دست خاندان گیلانی است (Roy, 1990: 66-69).

ج) طریقه‌های رایج تصوف در افغانستان معاصر

طریقه نقشبندیه

نقشبندیه، بزرگ‌ترین طریقت صوفیه در افغانستان و با پیروانی بسیار، توسط خواجه بهاء‌الدین محمد فرزند محمد بن جلال‌الدین بن برهان‌الدین بخاری (۷۱۸-۷۹۱ ق.) - خواجه نقشبند - در بخارا بنیان نهاده شد (Pakatchi, 1975: 500). خواجه عبیدالله احرار (۸۰۶-۸۹۵ ق.)، سعدالدین کاشغری (متوفی به سال ۸۶۰ ق.) و عبدالرحمن جامی (۸۱۸-۸۹۱ ق.)، با ترویج و گسترش نقشبندیه در شهر هرات، این شهر را به یکی از مراکز تجمع نقشبندیان تبدیل کردند (Masror, 1991: 73). این طریقت، در دوران سعدالدین کاشغری و جامی، با حمایت تیموریان، به اوج شهرت و نفوذ رسید؛ اما با سقوط تیموریه رو به انحطاط نهاد و دوباره، در نیمه اول قرن دوازدهم، به‌همت خاندان شیخ احمد سرهندی، معروف به مجدد الف ثانی

(۹۷۱-۱۰۳۴ق.)، رواج یافت. نوادگان شیخ احمد با دعوت احمدشاه به قندهار آمدند و با انتقال پایتخت توسط تیمورشاه درانی از قندهار به کابل آنان نیز به کابل رفتند و در منطقه شوربازار ساکن (Mujaddidi, 2013: 449 – 452) و به «حضرات شوربازار» مشهور شدند. مشایخ آنان در اوایل قرن بیستم پیروانی بسیار در میان مأموران بلندمرتبه دولتی، اعضای دربار و حتی خاندان سلطنتی یافتند؛ به ویژه در قبایل منگل و غلزایی نیز بسیار محترم بودند (Navid, 2009: 19).

طریقه قادریه

شیخ محی‌الدین عبدالقادر بن ابی صالح جنگی دوست (۴۷۱-۵۶۱ ق.)، ملقب به گیلانی، طریقت قادریه را در بغداد تأسیس کرد (Modarresi Chahardehi, 2014: 122). پس از وفات او، به همت خلفا و فرزندان، قادریه شعبه‌های فراوانی در مناطق مختلف جهان اسلام پیدا کرد. حضور نوادگان شیخ عبدالقادر در قرن شانزدهم م. در هند زمینه ترویج طریقت قادریه را در افغانستان فراهم کرد و برخی از قبایل پشتون، مانند غلزایی‌ها، به ویژه سلیمان خیل‌ها و خوگیانی‌ها را به خود جذب کرد (Roy, 1990: 71). سیدمحمدحسن گیلانی (نقیب‌صاحب) در زمان امیرحبیب‌الله‌خان (مقتول در ۱۲۹۷ ش.) از هندوستان به افغانستان کوچید و در چهارباغ جلال‌آباد مستقر و رهبر طریقت قادریه شد (Mujaddidi, 2017: 23). پس از او نیز پیر سیداحمد گیلانی (افندی) به رهبری رسید. ازدواج وی با نوه امیرحبیب‌الله‌خان (۱۹۵۲ م.) او را به سلطنت محمدزایی نزدیک و صاحب مرجعیت مذهبی و سیاسی ساخت. این خانواده، به مرور زمان، در مناطق هرات، جلال‌آباد، کابل و غزنی ساکن شدند. افزون بر مشایخ سادات گیلانی، شخصیت‌های دیگر نیز طریقت قادریه تبلیغ و ترویج کرده‌اند، چنانکه شاخه‌هایی از آن در شمال و غرب و حتی مرکز افغانستان پخش شده است که البته جز مهاجران غلزایی بقیه به خانواده کنونی گیلانی وابستگی ندارند (Roy, 1990: 71).

طریقه چشتیه

این طریقت را خواجه ابواسحاق شامی (متوفی به سال ۳۲۹ ق.)، ملقب به شرف‌الدین، مرید خواجه علو دینوری در شهرستان چشت ولایت هرات افغانستان بنیان گذاشت (Lali, 1997: 6). خواجه ابواحمد ابدال چشتی، پس از مرگ وی، خلیفه و جانشین او شد (Jami, 2011: 428). این سلسله در قرن چهارم م در چشت شکل گرفت و تا قرن هفتم م ادامه یافت؛ البته از قرن ششم به تدریج از ناحیه هرات و خراسان بزرگ به شبه‌قاره گسترش یافت و خواجه معین‌الدین چشتی این طریقت را در هند بنیان نهاد و مبانی آن را تدوین کرد (Subhan, 1938: 200 - 207). درواقع چشتیه، متأثر از موسیقی عرفانی هند، در آنجا استقرار بیشتری یافت و پس از دوره‌ای رکود در عهد امیرشیرعلی‌خان (۱۲۴۰-۱۲۹۸ ق.)، توسط

مولوی یارمحمد چشتی (۱۲۴۰ق.) با سماع و موسیقی دوباره از هندوستان به کابل آورده شد و رواج یافت (Mones, 2011: 145). پس از مولوی یارمحمد، مشایخی همچون حاجی هاشم کابلی، مجنون‌شاه کابلی و سیدمستان‌شاه کابلی در کابل، رهبر این طریقت شدند.

نقش صوفیان در شکل‌گیری حکومت‌دُرانی‌ها در افغانستان (۱۷۴۷-۱۸۳۷)

احمدشاه ابدالی، مؤسس حکومت درانی، در نشست سران قبایل و پشتیبانی صابرشاه کابلی، صوفی و درویش معروف، در مزار شیرسرخ نادرآباد قندهار (۱۷۴۷) به پادشاهی رسید (Ghobar, 2011: 14). بنا بر گفته کاتب، وقتی احمدشاه «کلاه سروری بر سر نهاد... صابرشاه نام فقیری گیاه سبزی را به عمامه‌اش نصب کرد و گفت: این جیغه تست و تو پادشاه دُرانی» (Kateb, 2012: 70 – 71). احمدشاه، بنا بر علائقی لقب «دُر دُران» را که از صابرشاه گرفته بود به «دُر دُران»، عنوانی قبیله‌ای، تغییر داد و مجموع قبایل ابدالی را «دُرانی» نامید (Ghobar, 2011: 20). او از ارادتمندان ویژه صابرشاه کابلی بود و نقشی مؤثر در گسترش تصوف در افغانستان معاصر داشت. مشایخ صوفیه نیز با ترغیب مریدان خود برای حضور در میدان‌های جنگ، از جمله فتوحات هندوستان، از او پشتیبانی کردند.

احمدشاه دُرانی، در اوایل سلطنتش، درویش صابرشاه را به‌عنوان نماینده خود برای زیارت مزارهای لاهور و در واقع برای جلب حمایت مردم، به این شهر فرستاد که حکمران لاهور او را کشتند. احمدشاه با شنیدن این خبر به لاهور لشکر کشید و با تعقیب حکمران لاهور تا دهلی (Farhang, 1988: 79 – 80) پای احمد شاه به هندوستان کشیده شد؛ البته نامه‌های شاه ولی‌الله دهلوی نیز در لشکرکشی او به هند بی‌تأثیر نبود. او پس از فتح لاهور، مدتی در سرهند و خانقاه حضرت مجدد همنشین حضرت شاه‌غلام‌محمد معصوم ثانی، سجاده‌نشین این خانقاه شد و در بازگشت از این سفر، او را برای تبلیغ شریعت و طریقت به قندهار دعوت کرد، اما وی خواهش احمدشاه را نپذیرفت و یک سال بعد درگذشت (Mujaddidi, 2013: 385 – 388).

هنگامی که تیمورشاه، پسر احمدشاه، پایتخت را از قندهار به کابل انتقال داد (۱۷۷۳)، عده‌ای از مشایخ صوفیه مانند شاه‌غلام‌محمد، شاه عزت‌الله و شاه صفی‌الله و مرشد شیرمحمد را نیز با خود به کابل آورد (Mones, 2019: 79) و در مناطق شوربازار و سیاسنگ اسکان داد. بعد از مرگ تیمورشاه (۱۲۰۷ق.)، پسرش زمان‌شاه پادشاه شد و حضرت شاه‌صفی‌الله، دستار سلطنتی را بر سر او بست (Vakili Popalzaei, 1967: 20 – 21). با پادشاهی زمان‌شاه، منازعه تصاحب قدرت میان او و برادرانش آغاز شد. امرای درانی و قزلباش نیز، با نارضایتی از تکبر وزیر رحمت‌الله‌خان و بی‌توجهی زمان‌شاه نسبت به خود، در خانقاه غلام‌محمد از صوفیان بزرگ هند، در مورد قتل رحمت‌الله‌خان و عزل و حبس زمان‌شاه مشورت کردند که با افشای

نقشه آن‌ها زمان‌شاه همه را کشت (Barekzai Khales, 2017: 209). با این رویداد نیز، منازعات خانوادگی بر سر تاج و تخت به پایان نرسید تا سرانجام شاه محمود، به پشتیبانی برخی سران قبایل، برادرش زمان‌شاه را از تخت به‌زیر کشید و خود بر تخت سلطنت کابل نشست. در دوره شاه محمود ابدالی، به سبب جنگ‌های داخلی و خانوادگی، اوضاع افغانستان وخیم شد. فتح‌علی شاه قاجار لشکر انبوهی برای تسخیر هرات فرستاد و حضرت صوفی اسلام، از مشایخ نقشبندی، با همراهی مریدان خود و حاجی فیروزالدین خان، پسر تیمورشاه درانی، حکمران هرات که مرید صوفی اسلام بود به دفاع پرداختند و سرانجام به کشته‌شدن صوفی اسلام و مریدانش در شکیبان هرات (۱۲۲۲ق.) انجامید (Ghavas, 2018: 29). از سوی دیگر، شیرمحمد مختارالدوله وزیر که با میرواعظ کابلی، از صوفیان بانفوذ عهد تیمورشاه، زمان‌شاه، شاه محمود و شاه شجاع (Hanif Balkhi, 1985: 790) ارتباط نزدیک داشت، از شاه شجاع خواست تا به کابل بیاید و علیه شاه محمود اقدام کند. بدین ترتیب شاه شجاع، شاه محمود را از قدرت برانداخت و هفت سال حکومت کرد، اما شاه محمود بار دیگر با غلبه بر شاه‌شجاع به سلطنت کابل برگشت و سرانجام در سال ۱۸۲۸ در شهر هرات درگذشت.

۵. نقش صوفیان در شکل‌دهی حکومت محمدزایی‌ها در افغانستان (۱۸۳۷-۱۹۲۸)

بعد از فوت شاه محمود و جنگ‌های خونین در میان قدرت‌طلبان، سرانجام دوست‌محمدخان در سال ۱۸۳۸ به حاکمیت درانی‌ها خاتمه داد و حکومت محمدزایی‌ها را بنیان گذاشت (Nail, 1986: 12). در مراسم تاج‌گذاری وی، میرحاجی، فرزند میرواعظ کابلی خوشه جو برگوشه دستار پادشاه تازه گذاشت و او را «شاه خراسان» خواند. بنابر تصمیم سرداران کابل، میرحاجی، قاضی حکومت امیردوست‌محمدخان شد (Kabuli, 2010, Introduction: Nineteen). امیر، به‌جای کلمه «شاه» لقب «امیر» را برگزید. لقب امیرالمؤمنین، به‌سبب نقشی که دوست‌محمدخان به‌عنوان رهبر جهاد در مقابل رنجیت‌سنگ^۱ و دست‌اندازی‌های وی به سرزمین‌های افغانی داشت، از سوی میرواعظ کابلی لقب امیرالمؤمنین را گرفت (Kashmiri, 2015: 187)؛ امیران وقت، برای برخورداری از نفوذ روحانی خاندان میرواعظ، در پی نزدیک شدن با آنان بودند؛ بنابراین امیر دوست‌محمدخان نیز خواهرش را به نکاح میرعتیق‌الله، نوه میرواعظ درآورد (Vakili Popalzai, 2017: 301).

جنگ اول افغان‌ها و انگلیس و نقش صوفیان در جنگ با انگلیس‌ها (۱۸۳۹-۱۸۴۲)

انگلیسی‌ها در سال ۱۸۳۹ به بهانه بازگرداندن تاج و تخت به وارث حقیقی آن شاه شجاع، پسر تیمورشاه، به افغانستان لشکر کشیدند که در پی آن امیر دوست‌محمدخان و فرزندانش به بخارا رفتند و انگلیس‌ها شاه شجاع را به‌جای او بر تخت نشانند (Molaei, 1971: 9). تجاوز

انگلیسی‌ها به افغانستان، پس از ورود سیر مکناتن،^۱ از فرماندهان ارشد انگلیس به کابل (۱۸۴۱) و مداخله او در امور دولتی مشخص کرد که پادشاه فردی دست‌نشانده است و همین سبب قیام مردم علیه اشغال خارجی شد (Navid, 2009: 23). در چنین وضعیتی امیر دوست‌محمدخان با پسرش محمدافضل‌خان به افغانستان بازگشت و با تسلیم‌کردن خود به انگلیسی‌ها به کلکته هند فرستاده شد. اما مردم افغانستان به رهبری میرمسجدی‌خان از بزرگان نقشبندی، در منطقه کوهستان در شمال کابل، در برابر شاه شجاع و قوای متجاوز انگلیس جهاد کردند (Roy, 1990: 103). میرواعظ کابلی نیز در مخالفت با شاه‌شجاع و قوای اشغالگر انگلیس گروهی از مجاهدان را برای قیام رهبری کرد (Rahin, 1982: 16). اقدام مکناتن در بازداشت چند نفر از روحانیون همچون میرمعصوم (حافظ‌جی)، پسر ارشد میرواعظ کابلی نیز ثمری نداشت و در دوم نوامبر ۱۸۴۱ میرمعصوم، هنگام اقامه نماز صبح از مسجد پل خستی کابل، اعلان جهاد کرد و پیامش به همه مسجدها رسید (Navid, 2009: 24). مردم شهر کابل علیه متجاوزان انگلیسی قیام کردند. مجاهدان ملی که بیشتر خانقاه‌نشینان کابل بودند، به رهبری عیاران و کاکه‌های شهر، شب در خانقاه خواجه خردک گرد می‌آمدند و برای حملاتشان برنامه‌ریزی می‌کردند. اما انگلیسی‌ها به واسطه خبررسان‌ها، از فعالیت آن‌ها باخبر شدند و خانقاه را ویران کردند (Mones, 2012: 148).

در این جنگ‌ها، مکناتن و الکساندر برنس،^۲ از فرماندهان معروف قوای انگلیس با لشکریان خویش به دست مجاهدان کشته شدند و شاه شجاع نیز به وضعی نامطلوب به قتل رسید (۱۸۴۲) و انگلیس‌ها از افغانستان رانده شدند (Nail, 1986: 13). مدتی بعد، با آشفته‌تر شدن اوضاع، دیگر بار امیر دوست‌محمدخان از هند به افغانستان آمد و بر تخت نشست، اما چندی بعد درگذشت (Nail, 1986: 117). پس از او در عهد پادشاهی فرزندش، امیر شیرعلی‌خان نیز صوفیان در دربار حضور داشتند و مورد احترام پادشاه بودند؛ برای نمونه، مولوی یارمحمد چشتی کابلی (مقتول به سال ۱۲۴۰ق.) ملا امام، مدرس و محتسب دربار بود. وی، بعد از رفتن به هند مرید خلیفه شاه نیازاحمد بریلوی (۱۱۷۳-۱۲۵۰ق.) شد و پس از بازگشت به افغانستان و بناکردن خانقاه غریب‌نواز در کابل، با سماع و موسیقی، طریقت چشتیه را برای مریدان تبلیغ می‌کرد. این ماجرا خشم بعضی علمای متعصب را برانگیخت و به اصرار آنان امیر شیرعلی‌خان ناگزیر مولوی یارمحمد را به دربار احضار و برای رهایی از چنگ علمای دین او را دیوانه و مجذوب معرفی کرد، اما مولوی یارمحمد سرانجام به اتهام ارتداد، در سال ۱۲۴۰ق. در ۳۶ سالگی در بالاحصار یا سیاه‌سنگ کابل سنگسار شد - (Mones, 2011: 138 - 145).

1. Sir. W. Machnaghten
2. Alexander Burnes

جنگ دوم افغان‌ها و انگلیس و نقش صوفیان در جنگ با انگلیس‌ها (۱۸۷۸-۱۸۸۰)

انگلیس بار دوم در آخرین روزهای سلطنت امیر شیرعلی خان به این بهانه که امیر سفیر تزار روس را در دربار پذیرفته‌است، در سال ۱۸۷۸ به افغانستان لشکر کشیدند. امیر با وجود داشتن سپاهی منظم، به‌سوی شمال افغانستان، عقب نشست و در سال ۱۸۷۹ در ولایت بلخ درگذشت. این بار نیز انگلیس افغانستان را تصرف کرد (Molaei, 1971: 9-10) و امیر یعقوب خان پسر امیر شیرعلی خان را در سال ۱۸۷۹ به پادشاهی کابل رساند.

با تجاوز دوباره انگلیس و مرگ امیر شیرعلی خان افغانستان وارد مرحله‌ای جدید شد. مردم در دومین تجاوز انگلیس‌ها نیز دوباره قیام کردند. مهم‌ترین رهبر جنگ دوم افغان‌ها و انگلیس، ملا دین محمد مشهور به ملا مشک‌عالم اندری (۱۷۹۰-۱۸۸۶)، از ارادتمندان طریقت قادریه و مرید و خلیفه میا محمد اسلم خان لندوباغ بود (Sana Ghaznavi, 2001: 227). او به‌سبب بصیرت در علوم دینی، تقوای شخصی، ثروت در کابلستان و ننگرهار، به‌ویژه بین قوم غلزایی و مَهَمَند نفوذ داشت و از آن در تحریک مردم علیه انگلیسی‌ها بهره برد (Kakar, 1988: 116). ملا مشک‌عالم، با لشکر بزرگی در سال ۱۸۷۹ در جنوب کابل به جنگ با انگلیس‌ها برخاست و پس از فتح کابل حاکم این شهر شد (Ghobar, 2011: 422-428).

در جنگ معروف میوند با قوای انگلیس در قندهار (۱۸۸۰)، حضرت محمدعمر مجددی، از پیران و مشایخ زمانه، کمر سردار محمدایوب خان را برای جهاد علیه انگلیس بست و خود نیز در جنگ شرکت کرد (Mujaddidi, 2015: 152). پیر شاه امان‌الله، از مشایخ نقشبندیه نیز با مریدانش در این جنگ حضور یافت (Movahed Rahimi, 2011: 46) و در اثر جراحاتش در این جنگ شهید شد. ملا عبدالله مجذوب فاسکی نیز رهبری تعدادی از مردم ولایت غور را در جنگ میوند علیه انگلیس برعهده داشت (Movahed Rahimi, 2011: 46)؛ اما نزدیک به پیروزی قوای مردمی بر نیروهای انگلیسی، سران انگلیس امیر عبدالرحمن خان را به ترفندی در کابل بر سریر قدرت نشاندهند و سپس پیمان معروف دیورند^۱ (۱۸۹۳) را با او امضا کردند (Ataei, 2010: 192-195). در دوران این امیر، افغانستان گرفتار اختناق و استبداد داخلی و از نظر سیاسی تحت حمایت انگلیس شد. عبدالرحمن خان، برای حفظ و تحکیم حکومت خود به تبعید شخصیت‌های سیاسی، بانفوذان قوم، به‌ویژه مشایخ صوفیه پرداخت، برای نمونه، حضرت عمرجان مجددی و پسرش عبدالباقی را به‌سبب حمایت از سردار محمدایوب خان، شهید و پسران دیگر وی را تبعید کرد (Navid, 2009: 34). این مسئله مخالفت عده‌ای از رهبران بانفوذ دینی کوهستان و قندهار را برانگیخت. در سال ۱۸۸۳ ملا مشک‌عالم شورش‌های ژرمت و کتواز را علیه امیر رهبری کرد و مردم قوم وزیری را علیه وی برانگیخت. او تا زمان مرگش (۱۸۸۶)

1. Henry Mortimer Durand

با امیر عبدالرحمن خان جنگید و بعد از وی، پسرش ملا عبدالکریم فعالیت‌های ضدانگلیسی را در بین غلزایی‌ها تقویت کرد (Navid, 2009: 32).

ملا نجم‌الدین آخوندزاده (ملای هده)، پیر طریقت قادریه نیز با بعضی مریدان خود به مخالفت با امیر عبدالرحمن خان برخاست (Bakhtani Khedmatgar, 2008: 66 – 69) که به زندانی شدن او در کابل انجامید، اما با فرار از زندان، در مرزهای مشرقی، در مقابل انگلیس به جهاد برخاست. ملا نجم‌الدین، با متحدکردن اقوام مهمند بر قشون انگلیس حمله و آنان را مجبور به ترک خاک مهمند کرد. پس از فوت او (۱۹۰۲) نیز مریدان وی راهش را ادامه دادند (Bakhtani Khedmatgar, 2008: 95- 139).

پس از امیر عبدالرحمن خان، پسرش امیر حبیب‌الله خان پادشاه شد و در نخستین گام اصلاحات اجتماعی و سیاسی، شخصیت‌ها و خانواده‌هایی را که انگلیس‌ها و پدرش تبعید کرده بودند دوباره به وطن فراخواند. مولانا نجم‌الدین آخوندزاده، به دعوت او، به هده جلال‌آباد آمد و در آنجا ساکن شد و امیر به زیارت او رفت (Bakhtani Khedmatgar, 2008: 65). خاندان مجددی‌های هرات نیز که به ایران و هند تبعید شده بودند به وطن بازگشتند. همچنین مجددی‌های کابل نیز جایگاه قبلی‌شان را بازیافتند و در سیاست افغانستان در سال‌های بعد نقش مهمی داشتند (Navid, 2009: 38 – 39). در همان زمان، سیدمحمدحسن گیلانی از نوادگان عبدالقادر گیلانی، با دو برادرش به افغانستان آمد و امیر حبیب‌الله خان در نزدیک شهر جلال‌آباد به او باغ‌های پر میوه بخشید و قلعه‌ای برایش بنا کرد (Mujaddidi, 2017: 23).

امیر حبیب‌الله خان ابتدا خود را مخالف انگلیس جلوه می‌داد، اما به زودی، با امضای معاهده سال ۱۹۰۵ با انگلیس، تمام تعهدهای پدرش را به رسمیت شناخت و از استقلال افغانستان چشم پوشید (Ghobar, 2011: 593 – 594). در نتیجه، مردم دوباره علم مبارزه با انگلیس را برافراشتند و ملامحمدخان، معروف به آخوندزاده موسهی، از خلفای آخوندزاده صوت و پیر امیر حبیب‌الله خان، از نخستین مشایخی بود که علیه انگلیس فتوای جهاد داد. ملا نجم‌الدین نیز، در مناطق شرقی کشور فتوای جهاد صادر کرد و مردم افغانستان در ولایت‌های مختلف اعلام آمادگی کردند (Navid, 2009: 41). برخی دیگر از خلفای ملانجم‌الدین نیز، به همراه پسران حضرات مجددی شوربازار، مردم را به جهاد علیه انگلیس‌ها فراخواندند. در این وضعیت، حبیب‌الله خان نه تنها با ملت، علما و مشایخ مجاهد هم صدا نشد، بلکه با محکوم کردن آنان جهاد بدون اجازه و امر پادشاه اسلام یعنی خود را غیرمجاز اعلام کرد (Ghobar, 2011: 592). کم‌کم مخالفت‌های پنهان علیه وی در درون دربار نیز شروع شد که سرانجام به تأسیس حزب سری دربار توسط امان‌الله خان، پسر ارشد امیر حبیب‌الله خان انجامید. افزون بر بعضی افسران ارتش، فضل محمد مجددی، ملقب به شمس‌المشایخ، از بزرگان صوفیه طرفدار امان‌الله خان نیز برای براندازی حکومت تلاش‌هایی می‌کرد. حزب سری دربار، سرانجام کودتایی علیه امیر طراحی

کرد (۱۹۱۹) و او را کشت (88 - 85: Mesbahzadeh, 2009). پس از وی برادرش سردار نصرالله‌خان در جلال‌آباد اعلام پادشاهی کرد. مراسم تاج‌پوشی و دستاربندی وی را رهبران برجسته دینی و متصوف ولایت مشرقی همچون سیدحسن گیلانی، میرمحمد معصوم و میرسیدجان انجام دادند. امان‌الله‌خان نیز در کابل بر تخت نشست و مراسم دستاربندی وی را حضرت فضل‌محمد مجددی و حمیدالله آخوندزاده انجام دادند (64 - 62: Navid, 2009). با این حال سردار نصرالله‌خان در مدتی کوتاه از سلطنت خودخوانده خویش منصرف شد و سلطنت امان‌الله‌خان را پذیرفت (105: Roy, 1990).

جنگ سوم افغان‌ها و انگلیس و نقش صوفیان در جنگ با انگلیس (۱۹۱۹)

امان‌الله‌خان هنگام نشستن بر تخت شاهی (۱۹۱۹)، دستور جنگ علیه انگلیس را صادر کرد که به «جنگ سوم افغان و انگلیس» یا «جنگ استقلال» معروف شد. در این جنگ نیز مشایخ صوفیه با مریدان خود شرکت داشتند و بعضی بزرگان تصوف همچون فضل‌محمد مجددی (شمس‌المشایخ)، فضل‌عمر مجددی (نورالمشایخ)، مولانا نجم‌الدین آخوندزاده به جنوب افغانستان رفتند و با مریدان خود علیه انگلیس‌ها جهاد کردند (18: Mujaddidi, 2012). شیخ پادشاه اسلامپوری میرصاحب‌جان، ملاصاحب چکنور و جمعی دیگر از مشایخ صوفیه نیز در بسیج مردمی برای جهاد علیه انگلیس در جبهه خیبر و حمایت از قوای افغانستان به رهبری صالح‌محمدخان سپهسالار نقشی مهم داشتند (622: Ghobar, 2011). مولانا عبدالرحمن شهید و مرشد محمود آخوندزاده، از مرشدان قوم اورکزایی، نیز با مریدانشان به قوای افغانستان در حمله به شهر تل‌کمک رساندند (18: Mujaddidi, 2012). شاه‌محمد شمس‌الحق، از صوفیان معروف کوهستان و شاه‌بزرگ احمد، معروف به حضرت جی‌صاحب کوه‌دامن نیز در سومین جنگ افغانستان و انگلیس شرکت داشتند (155 - 152: Mujaddidi, 2015) تا سرانجام دولت انگلیس، بعد از جنگ و گریز فراوان و شکست در جبهه‌های مختلف ناگزیر استقلال افغانستان را به رسمیت شناخت.

امان‌الله‌خان، در ابتدای سلطنتش، با انجام برخی اصلاحات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، ناخرسندی مردم و جامعه روحانیت را برانگیخت که قیام مردم خوست به رهبری ملاعبدالله، مشهور به ملای لنگ و ملا عبدالرشید، نمونه‌ای از آن است (97: Mesbahzadeh, 2009). در این قیام، عبدالغنی از مریدان حضرات مجددی نیز با ملاعبدالله همراه بود (219: Shafaei, 2015). بنابراین امان‌الله‌خان به فضل‌عمر مجددی بدگمان شد و تصمیم به حبس او گرفت که با وساطت فضل‌محمد مجددی حکم بر خروج او از افغانستان داد. او سرانجام با خانواده‌اش به بمبئی تبعید شد (698: Ghobar, 2011) و در همانجا درگذشت. حضرات مجددی نیز، در سال

۱۹۲۸ مردم را به جهاد علیه امان‌الله‌خان ترغیب کردند که سرانجام به کشته و زندانی شدن آنان به‌دست حکومت امان‌الله‌خان انجامید (Ghobar, 2011: 712 – 713).

حبیب‌الله کلکانی نیز، به تشویق حمیدالله آخوندزاده (پیر تگاب) با یاری مریدانش، برای برانداختن حکومت امان‌الله‌خان قیام کرد (Ghobar, 2011: 711) و مردم کاپیسا و پروان نیز با آن‌ها همراه شدند و سرانجام به سلطنت امان‌الله‌خان پایان دادند (۱۹۲۹). کلکانی به‌دست پیر تگاب تاج‌گذاری کرد و خود را پادشاه افغانستان نامید (Roy, 1990: 104) و لقب «غازی» و «خادم دین رسول‌الله» را از علما و مشایخ کشور، به‌ویژه حضرات شوربازار گرفت (Faryad Afghan, 2005: 227). اما حکومت او قوام نیافته بود که مخالفت‌ها و توطئه‌ها در درون و بیرون کشور شروع شد. اصلاح‌طلبان دربار، از محمدنادرخان خواستند تا از فرانسه به کشور بازگردد و امور را به‌دست گیرد. آنان همچنین با فرستادن محمدمعصوم به هند نزد حضرت نورالمشایخ، از او نیز خواستند تا به افغانستان برگردد و سهمی از حکومت بگیرد. آنان نیز پذیرفتند و به کشور بازگشتند و از امیر حبیب‌الله کلکانی خواستند تا از دعوی پادشاهی منصرف شود. هرچند نورالمشایخ نمی‌خواست تا زمان بر سرکاربودن امان‌الله‌خان حکومت امیر حبیب‌الله ازپا درافتد. حدود هفت‌هزار نفر از قوم سلیمان‌خیل که گرد نورالمشایخ جمع بودند و هزینه‌های اقامتگاه او را می‌پرداختند، همه طرفدار حکومت امیرحبیب‌الله و مخالف امان‌الله‌خان بودند (Ghobar, 2011: 711 – 735).

نورالمشایخ که ابتدا حامی امیر حبیب‌الله کلکانی بود، پس از بازگشت، قبایل غلزی را به‌سود محمدنادرخان به قیام علیه امیر حبیب‌الله واداشت (Roy, 1990: 72) و محمدنادرخان نیز، با ورودش به جنوب کشور، به جمع‌آوری نیرو پرداخت و با تکیه بر قوای قبایلی، حکومت امیر حبیب‌الله کلکانی را در سال ۱۹۲۹ سرنگون کرد (Mesbahzadeh, 2009: 100). او ابتدای کار، برای استحکام دولت خود به روحانیون و مشایخ توجه کرد و برای آنان معاش مستمر تعیین کرد. بزرگان متصوفه همچون نورالمشایخ، به‌عنوان وزیر عدلیه، فضل‌احمد مجددی، به‌عنوان معین وزارت عدلیه و محمدصادق مجددی، به‌عنوان وزیرمختار افغانستان در مصر و سیدعبدالحمید پاچا و سیدغلام رسول پاچا، به‌عنوان کنسول افغانستان در هندوستان تعیین شدند. اما به‌تدریج حکومت محمدنادرخان نیز به استبداد گرایید و مردم ناگزیر دیگر بار به اقدام‌های مسلحانه علیه حکومت وی دست زدند؛ چنانکه ابراهیم‌بیگ بخارایی، مرید و پیرو خلیفه قزل‌ایاق، پیشوای روحانی ترکمن‌ها، برای رفع ظلم، به جنگ‌های گوریلابی (چریکی) علیه حکومت محمدنادرخان اقدام کرد (Mones, 2019: 82) تا آنکه سرانجام عبدالخالق (۱۹۳۳) را محمدنادرخان در کابل کشت (Faryad afghan, 2005: 256) و پسرش محمدظاهرشاه بر تخت سلطنت نشست و آرامش نسبی بر کشور حاکم شد. وی حرمت بزرگان صوفیه را حفظ می‌کرد و به دیدار و زیارت آنان می‌رفت. در دوره او، خانواده مجددی

به دستگاه سلطنت نزدیک‌تر شدند و محمدظاهرشاه نیز محله «قلعه‌جواد» در کابل را به این خانواده بخشید و نورالمشایخ در آنجا خانقاه بزرگی بنا کرد (Ozalgah, 2010: 204). روابط خویشاوندی، خاندان مجددی را بیش از پیش مقرب دربار ساخت، اما با استحکام پیوندهای خانوادگی میان گیلانی‌ها و خاندان سلطنتی خانواده مجددی به حاشیه رفتند و تاریخ معاصر افغانستان شاهد اقتدار روزافزون طریقت قادریه در میان پشتون‌ها و حاکمان آنان شد. با کودتای محمدداوودخان در سال ۱۹۷۳ و سقوط سلطنت محمدظاهرشاه نیز موضع سختگیرانه‌ای نسبت به مشایخ از سوی حکومت به کار گرفته شد. جایگاه خاندان مجددی و گیلانی در هرم قدرت به شدت تضعیف شد و آنان، به اتهام ارتباط با خاندان سلطنت، ناچار به ترک افغانستان شدند (Zahmatkesh and Shafaei, 2015: 264).

نقش مشایخ صوفی در حیات سیاسی افغانستان و نسبت آنان با مبانی قدرت

دوره‌بندی تاریخی نقش‌داشتن و حضور سران طریقت‌های صوفیه در ساختار قدرت افغانستان معاصر و بررسی و تحلیل آن در چارچوب جامعه‌شناسی سیاسی نشان می‌دهد که سران صوفیه با حاکمیت سیاسی در تاریخ معاصر افغانستان رابطه‌ای تنگاتنگی دارند، هرچند نسبت صوفیان با قدرت حاکم همواره با فرازوفرودهایی همراه بوده است. سران صوفی در تصور رایج، بیشتر از «نیروهای اجتماعی» فعال در صف‌بندی‌های سیاسی جوامع نبوده‌اند؛ البته هرچند در دوره‌هایی همچون عهد صفویه در ایران، این گروه حضوری فعال در بازی قدرت داشتند، بیشتر از نزدیکی به شاهان و امیران یا مداخله‌گری در سیاست کناره می‌گرفتند. در جامعه‌شناسی سیاسی «نیروهای اجتماعی مجموعه طبقه‌ها و گروه‌هایی هستند که بر روی زندگی سیاسی به معنای کلی آن تأثیر می‌گذارند و ممکن است به شیوه‌ای مستقیم قدرت سیاسی را در دست بگیرند یا به شیوه‌های مختلف در آن نفوذ کنند. تأثیر نیروهای اجتماعی بر زندگی سیاسی ممکن است سطح و درجه‌های مختلفی داشته باشد. این تأثیر ممکن است از دور یا از نزدیک، از بیرون یا از درون، بی‌واسطه یا باواسطه و به شیوه مسالمت‌آمیز یا غیرمسالمت‌آمیز به کار گرفته شود.

به علاوه، ممکن است این تأثیر به شکل اعمال سلطه اجتماعی یا کاربست نفوذ بر نهادهای مختلف حکومت صورت گیرد» (Bashiriyah, 1995: 107). مشایخ تصوف را در افغانستان معاصر می‌توان، از این نظر، از نیروهای اجتماعی دانست که در کنار علمای مذهبی در دوره‌های مختلف حیات سیاسی این کشور سطح و درجه متفاوتی از نفوذ را بر نهادهای حکومتی به کار گرفته‌اند. البته به گفته بشیری «علمای دینی افغان که بیشتر در حوزه علمی پیشاور در پاکستان تحصیل می‌کنند، در تأثیر تحولات سیاسی و اجتماعی دارای گرایش‌های سنتی و نوگرایی گوناگونی شده‌اند. آن‌ها در گذشته به‌طور معمول در سیاست دخالتی نداشتند

و قدرت امیران را مشروع برآورد می‌کردند، ولی از دهه ۱۹۶۰ به بعد موضع‌گیری سیاسی آشکارتری در میان آن‌ها پیدا شده و به‌ویژه علمای شیعه که در گذشته همواره در اقلیت بودند و نفوذ سیاسی نداشتند، پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و اشغال افغانستان به‌وسیله نیروهای اتحاد شوروی، مواضع سیاسی شدیدی گرفته‌اند و احزاب «حرکت اسلامی» و «وحدت اسلامی» افغانستان را ایجاد کرده‌اند» (Bashiriyah, 1995: 241).

از دیدگاه تقسیم‌بندی موريس دوورژه در بایسته‌های جامعه‌شناسی سیاسی که پیش‌تر بدان اشاره کردیم، می‌توان سران خاندان‌های بزرگ و با نفوذ متصوفه در افغانستان را در دوره‌ای در زمره گروه‌های مسلکی سیاسی و در دوره‌ای دیگر غیرسیاسی به‌شمار آورد؛ برای نمونه، در زمان تأسیس حکومت ژرانی در قندهار و پادشاهی احمدشاه ابدالی (۱۷۴۷) هرچند صوفیه با حفظ جایگاهی ویژه در دستگاه سیاست و قدرت افغانستان، در عزل و نصب شاهان و امیران این کشور یا مشروعیت‌بخشی به قدرت آنان اثر گذاشته‌اند، بیشتر در پشت صحنه سیاست افغانستان نقش داشته‌اند و به‌صورت غیرمستقیم بر حیات سیاسی این کشور مؤثر بوده‌اند. در واقع سران صوفی را با توجه به اینکه از زمان پادشاهی احمدشاه ابدالی تا تجاوز شوروی هیچ‌گاه به‌شکل متمرکز، در ساختار حزب سیاسی در قدرت دخالتی نداشتند باید آن‌ها را در زمره گروه‌های مسلکی غیرسیاسی دانست. اما پس از تجاوز شوروی که دوره زمانی این پژوهش نمی‌گنجد، صوفیه با تشکیل احزاب سیاسی و سازمان‌دهی مریدان خود، نقش مهمی در جهاد داشتند.

موضوع دیگر در جامعه‌شناسی سیاسی بحث «مشروعیت سیاسی» است. اگر این مفهوم را «پذیرش قلبی حکومت حاکمان و نظام سیاسی از سوی حکومت‌شوندگان» بدانیم، این امر در صورت هم‌سویی شکل موجود سلطه سیاسی با ارزش‌ها و باورهای عمومی جامعه محقق می‌شود، زیرا در این حالت است که بیشتر جامعه از حکومت حمایت می‌کنند (Naghizadeh, 2014: 154). «قرن‌ها قدرت برای مشروع‌سازی خویش به دین توسل جسته است. بسیاری از رؤسای سیاسی خود را برگرفته از اراده یا مشیت الهی شمرده‌اند. باورهای مذهبی نیز در بیشتر موارد در پشتیبانی از قدرت، رضا و تسلیم را به ستم‌دیدگان تبلیغ و آنان را به اطاعت از قدرت تشویق می‌کرده‌اند. اما پدیده معکوس آن هم به‌وجود آمده است. یعنی برخی از مذاهب، علیه نظم مستقر جنجیده و آن را نامشروع اعلام کرده‌اند» (Duverger, 1998: 187). به‌نظر می‌رسد حاکمان سیاسی افغانستان نیز بیشتر به تأیید علمای دینی و همچنین سران طریقت‌های صوفی برای دستیابی به این مشروعیت احتیاج داشته‌اند؛ بنابراین برخی از آنان با حرمت گذاشتن به سران طریقت‌های صوفی هم به حکمرانی خود مشروعیت می‌بخشیدند و هم به دنبال جلب حمایت پیروان و مریدان آن‌ها بودند.

همان‌طور که اشاره کردیم، پیروی شخص احمدشاه ابدالی از طریقت نقشبندی و ارادت او به بزرگان این طریقه تصوف موجب شد تا دستاربندی‌اش به دست صوفی معروف، درویش صابرشاه کابلی، انجام شود و این امر به سنتی در تاریخ معاصر افغانستان تبدیل شود. همچنین روابط مثبت احمدشاه با بزرگان صوفیه به طبع سبب حمایت آنان از وی شد تا پیروانشان را به جهاد در میدان‌های جنگ همچون لشکرکشی‌های احمدشاه به هندوستان ترغیب کنند، اما پس از او، فرزندان و نوادگان پادشاه نتوانستند همچون او از ظرفیت صوفیان بهره گیرند. در دربار تیمورشاه درانی نیز عده‌ای از صوفیان با ارج و قرب فراوان حضور داشتند. زمان‌شاه، فرزند تیمورشاه نیز همچون جد خود با تاج‌گذاری و دستاربندی به دست یکی از مشایخ صوفیه، به حاکمیت سیاسی خود مشروعیت بخشید، اما با پادشاهی زمان‌شاه، جنگ داخلی و خانوادگی شاهزادگان بر سر تصاحب قدرت زمینه سقوط حکومت درانیان را به دست دوست‌محمدخان فراهم آورد، بنابراین در این دوره، صوفیان نقش چندانی در دستگاه سیاست و قدرت افغانستان نداشتند.

دوست‌محمدخان با پایان دادن به حکمرانی درانی‌ها (۱۸۳۸) حکومت محمدزایی‌ها را بنیان نهاد. او نیز توسط یکی از مشایخ صوفی تاج‌گذاری و دستاربندی کرد. میرحاجی، پسر میرواعظ کابلی، از پیران قادریه را بر مسند قضا نشاند و از پیوندهای سببی با خانواده میرواعظ، در جهت تحکیم پایه‌های حکومت خویش، استفاده کرد، اما با وجود همه این تلاش‌ها برای حفظ نزدیکی به مشایخ صوفیه حکومت وی نیز دیر نپایید و با تجاوز نیروهای انگلیس به افغانستان (۱۸۳۹) نابود شد.

تجاوز انگلیس به افغانستان فصل جدیدی از روابط و روابط صوفیان با حاکمیت را رقم زد و صوفیان که در گذشته، به استثنای دوره احمدشاه ابدالی، حضوری نمادین و تشریفاتی در دستگاه حکومتی داشتند، در این دوره، فعالانه در صحنه سیاست و قدرت افغانستان گام نهادند و به مبارزه مسلحانه علیه قوای انگلیس و کارگزاران داخلی آنان همت کردند. انگلیس در تجاوز اول و دومشان به افغانستان با قیام مردم، به ویژه صوفیان و اهل خانقاه، روبه‌رو شدند. تعدادی از آنان نیز به دست حاکمان وقت تبعید، زندانی و کشته شدند و خانقاه‌هایشان مسدود شد. در آخرین جنگ افغان‌ها با انگلیس، یعنی جنگ سوم (۱۹۱۹) نیز صوفیان و مریدانشان حضوری مؤثر داشتند. به طوری که این جنگ در دوره امان‌الله‌خان به استقلال افغانستان انجامید. برخی مشایخ صوفی، به سبب حضور در این جنگ، القابی همچون شمس‌المشایخ و نورالمشایخ گرفتند، اما دیری نگذشت که علما و صوفیه از امان‌الله‌خان به سبب اصلاحات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی‌اش، روی گرداندند و علیه او فتوای جهاد دادند. سرانجام امیرحبیب‌الله کلکانی نیز، با حمایت پیرتگاب، یکی از پیران طریقت و مریدانش حکومت امان‌الله‌خان را ساقط کرد و به دست پیر تگاب تاج‌گذاری کرد. بنابراین نقش صوفیه در

قدرت گرفتن او نیز به طور کامل مشهود است. البته در دوره او، صوفیان به سبب ملاحظات دینی و سیاسی، وارد درگیری‌های داخلی شدند و گروهی در کنار یک امیر و گروهی در صف حمایت از امیری دیگر قرار گرفتند.

حکومت امیر حبیب‌الله خان هنوز قوام نیافته بود که مخالفت‌ها و توطئه‌های داخلی و خارجی شروع شد و برخی صوفیان حامی او نیز به مخالفانش پیوستند و برای براندازی حکومتش با محمدنادرخان همکاری کردند. نقش صوفیه در دوره قدرت گرفتن محمدنادرخان قدری متفاوت و پررنگ‌تر شد. همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، تعیین معاش مستمر برای مشایخ و حضور آنان در سمت‌های مختلف در وزارتخانه‌ها و سفارتخانه‌ها نشان از نقش برجسته صوفیه در سیاست دارد. در عهد محمدظاهرشاه، جانشین محمدنادرخان، شاهد نزدیک‌تر شدن صوفیان، به ویژه خاندان مجددی شوربازار، به دستگاه سلطنت هستیم؛ تا آنجا که محله‌ای در حومه کابل به این خاندان بخشیده شد. البته این خانواده که همواره به دربارهای شاهی وابستگی و با آنان پیوند خویشاوندی داشتند، با استحکام پیوند خانوادگی میان گیلانی‌ها و خاندان سلطنتی، نقششان در سیاست قدری کم‌رنگ شد. اما با کودتای محمدداوود و سقوط محمدظاهرشاه و اعمال مواضع سختگیرانه نسبت به روحانیان و مشایخ، جایگاه هردو خاندان مجددی و گیلانی در هرم قدرت به شدت تضعیف شد و آنان، به جرم ارتباط با خاندان سلطنتی، حتی ناگزیر به ترک افغانستان شدند.

نتیجه

پیوند تصوف و سیاست در تاریخ معاصر افغانستان انکارناپذیر است. هرچند به نظر می‌رسد هدف مشایخ صوفی، به مثابه یکی از گروه‌های مسلکی غیرسیاسی، اما بانفوذ در حیات سیاسی افغانستان، هیچ‌گاه به دست آوردن مستقیم قدرت نبوده است، اما همواره در کاربست قدرت مشارکت کرده‌اند و نقش مهمی در بر سرکارآمدن یا کناررفتن زمامداران افغانستان داشته‌اند. برای نمونه، با آغاز تاریخ افغانستان معاصر، برگزاری مراسم تاج‌گذاری و دستاربندی توسط بزرگان صوفی از سوی احمدشاه ابدالی به سنت تبدیل شد که این مسئله نقش مهمی در گسترش و توسعه عرفان و تصوف در افغانستان معاصر داشت. به بیان دیگر، بهره‌مندی حاکمان سیاسی از مشروعیت کاریزماتیک رهبران طریقت‌های صوفیه برای کمک به مشروعیت حکومت خود از دوره احمدشاه ابدالی آغاز شد و او توانست حمایت بزرگان با نفوذ صوفیان در میان قبایل را برای ترغیب پیروان و مریدانشان در میدان‌های جنگ و سیاست جلب کند. اما جانشینان احمدشاه ابدالی نتوانستند از نفوذ و قدرت صوفیان در میدان‌های جنگ و سیاست استفاده کنند. با سرکارآمدن محمدزایی‌ها، امیران وقت نیز با ایجاد پیوندهای سببی به وسیله ازدواج با خاندان‌های صوفی، به منظور جلب حمایت آنان، این روابط مثبت را حفظ کردند.

با تجاوز انگلیس‌ها به افغانستان و آغاز منازعه‌های خانوادگی امیران و حکام محلی حضور صوفیان در دستگاه سیاست بیشتر شد. صوفیان سه طریقت اصلی نقشبندیه، قادریه و چشتیه با ایجاد حرکت‌های سیاسی و جهادی، علیه نیروهای متجاوز و کارگزاران داخلی آن‌ها به مبارزه و جهاد مسلحانه پرداختند. در کل، پیران و پیروان طریقت‌های نقشبندیه و قادریه نسبت به طریقت‌های دیگر در دستگاه سیاست و قدرت افغانستان بیشتر دخیل بوده‌اند. در واقع، همان سران صوفی، در تاریخ معاصر افغانستان، گذشته از مشروعیت‌بخشی به حاکمیت سیاسی، در رفع درگیری‌های خانوادگی امیران یا گرفتن قدرت توسط حاکمان محلی نقشی برجسته داشتند. گاه نیز خود در دستگاه حکمرانی دارای جایگاه و مقام می‌شدند، اما با گذشت زمان و دخالت عناصر و عوامل جدید در وضعیت سیاسی افغانستان، به نظر می‌رسد نفوذ این طبقه در سیاست و قدرت نسبت به گذشته فروکاسته است که در پژوهش‌های دیگر می‌توان عوامل آن را واکاوی و تحلیل کرد.

Resources

- Amoli, Seyed Haidar (2006), **Anwar al-Haqiqah, Atwar al-Tariqah and Asrar al-Shari'a**, corrected by Mohsen Mousavi, Qom: Noor Ali Noor [in Persian].
- Aghabakhshi, Ali Akbar and Mino Afshari Rad (2008), **A Dictionary of Political Sciences**, 3rd Ed, Tehran: Chapar [in Persian].
- Ataei, Mohammad Ibrahim (2010), **A Brief Glance at the Contemporary History of Afghanistan**, translated by Jamil-ur-Rehman Kamgar, Kabul: Maiwand Publishing House [in Persian].
- Bakhtani Khedmatgar, Abdullah (2008), **Star of Religion - Maulana Najmuddin Akhundzadeh**, translated by Fazl-ur-Rehman Fazel, Kabul: Imam Qutaybah Baghlani Islamic Research Center [in Persian].
- Barekzaei Khaled and Soltan Mohammad Khan (2017), **History of Soltani**, corrected by Atiq Arvand, Kabul: Amiri [in Persian].
- Bashiriyah, Hussein (1995), **Political Sociology, the Role of Social Forces in Political Life**, 2nd ed, Tehran: Nashr-e- Ney [in Persian].
- Battomore, Tomes Burton (2005), **Political Sociology**, translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Shab Tab [in Persian].
- Duverger, Maurice (1998), **The Requisitions of Political Sociology**, translated by Abulfazl Qazi Shariat Panahi, Tehran: Nashr-e- Dadgostar [in Persian].
- Fazeli, Qader (2013), **An Introduction to Politics and Government in Islamic Mysticism**, Qom: Institute of Bustan Ketab [in Persian].
- Farhang, Mohammad Sadiq (1988), **Afghanistan in the Last Five Centuries**, 2nd ed, Vol. 1, Virginia: Ehsanullah Mayar [in Persian].
- Faryad Afghan, Najmuddin (2005), **A Glance at the Contemporary History of Afghanistan**, Peshawar: Danesh Publishing Association [in Persian].
- Ghobar, Mir Gholam Mohammad (2011), **Afghanistan in the Course of History**, Vol 2, Tehran: Erfan [in Persian].

- Ghavas, Mohammad Alam, (2018), A Collection of Four Works by Professor Ghavas, with introduction by Professor Nasser Rahyab, 1sted, Herat, Head of the Agency for Cohesion and Cooperation of the Republic of Turkey (Tika) [in Persian].
- Hanif Balkhi, Mohammad Hanif (1985), **Wings of Peacocks or Persian Poetry in Ariyana**, Peshawar: n.p [in Persian].
- Ibn Manzor, Mohammad ibn Mokaram (1993), **Lesan al Arab**, Vol. 3, 3rded, Beirut: Dar Sadr.
- Jami, Nouredin Abdolrahman (2011), **Nafahat Al-ons**, with introduction, correction and comments by Mahmoud Abedi, 2nded, Tehran: Sokhan [in Persian].
- Kabuli, Mir Vaez (2010), **Divan of Mir Vaez Kabuli**, by Sarvar Homayoun, 3rded, Kabul: Maiwand Bookshop [in Persian].
- Kakar, Mohammad Hassan (1988), **The Second Afghan - British War**, n.p: Afghanistan National Islamic Front [in Persian].
- Kateb, Mollah Faiz Mohammad (2012), **Siraj al-Tawarikh**, Vol. 1, by Mohammad Ibrahim Shariati, Tehran: Erfan [in Persian].
- Kashmiri, Mohan Lal (2015), **The Life of Amir Dost Mohammad Khan**, Vol. 1, 2nded, translated by Seyyed Khalilullah Hashemian, n.p: Afghanistan-US Mirror [in Persian].
- Lali Badakhshi, Mirza Lalibig (1997), **Samarat al Ghods men Shajarat al ons**, with Introduction, Correction and Comments by Seyed Kamal Haj Seyed Javadi, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies [in Persian].
- Masror, Mohammad Hassan (1991), **The Holy Religion of Islam and Its Role in Afghanistan**, Kabul: Islamic Sciences Research Center [in Persian].
- Mesbahzadeh, Seyed Mohammad Baqer (2009), **A Brief Political History of Afghanistan**, Tehran: Aftab Research Center [in Persian].
- Modarresi Chahardehi, Nouredin, (2014), **Sufi Orders of Iran**, 3rded, Tehran, Scientific and cultural publications [in Persian].
- Mohammadi, Golnesa (2015), **A Consideration of Mysticism in Contemporary Poetry of Afghanistan**, 2nded, Kabul: Lajevard [in Persian].
- Molaei, Mohammad Sarvar (1971), **Selected Poetry of Afghanistan**, Tehran: Rose [in Persian].
- Mones, Mohammad Matin (2011), **Current Sufi Monasteries in the City of Kabul**, Kabul: Afghanistan Academy of Sciences Publications [in Persian].
- Mones, Mohammad Matin (2019), **Human Messages of Mystical Literature in the Last Century**, 2nded, Kabul, Afghanistan Academy of Sciences Publications [in Persian].
- Mones, Mohammad Matin (2012), "Taverin in the Dynimics of History", *Khorasan Journal*, Vol. 10, No. 102, pp. 145-167 [in Persian].
- Mones, Mohammad Matin (2017), "Famous Currents of Contemporary Sufism", *Khorasan Journal*, Vol. 3, No. 132, pp. 36-54 [in Persian].
- Movaseghi, Seyed Ahmad (2013), **Contemporary Islamic Movements**, 13rded, Tehran: Samt [in Persian].

- Movahed Rahimi, Abdul Qader (2011), **Biography of Poets of Ghor**, Herat: n.p [in Persian].
- Mujaddidi, Mohammad Sadegh (2012), **Al-Tawd al-Mashaykh fi Managhib al-Sheikh Fazl Muhammad Mujaddidi**, 1rded, Kabul, n.p [in Persian].
- Mujaddidi, Mohammad Sadegh (2017), **from Cairo to Kabul**, by Fazlur Rehman Fazel, Cairo: Cultural Department of the Embassy of the Islamic Republic of Afghanistan [in Persian].
- Mujaddidi, Mohammad Fazlullah, (2013), **Omdat Al Moghamat**, by Hossein Helmi Ishiq, 2rded, Istanbul, Maktab al-Haqiqa [in Persian].
- Mujaddidi, Shah Agha Siddiq (2015), **History of Mujaddid Dynasty in Afghanistan**, Kabul: n.p [in Persian].
- Naghizadeh, Ahmad (2014), **Introduction in Political Sociology**, 12rded, Tehran: Samt publication [in Persian].
- Navid, Sanzel (2009), **Afghanistan in the Amaniyyeh Era** (Religious Response to Social Change during the Reign of Amanullah Khan), 2rded, TR by Mohammad Naeem Mujaddidi, Herat: Ahrari [in Persian].
- Niall, Hussein (1986), **A Journy in to the Literature of Thirteenth Century**, by Sima Hangar, Kabul: Afghanistan Academy of Sciences [in Persian].
- Ozdalga, Elizabeth (2010), **Naqshbandiyya in the West and Central Asia**, translated by Seyedeh Fahimeh Ebrahimi, Tehran: Islamic History Research Institute [in Persian].
- Pakatchi, Ahmad (1975), **The Sufism Currents in Central Asia**, Tehran: Al-Huda [in Persian].
- Panipati, Sana'a Allah (n.d), **Virtues of Ahmadiyya and Stations of Masomiyya**, Lahore: Lucknow [in Persian].
- Rahin, Seyed Makhdoom (1982), **Tears of Khorasan**, Peshawar: n.p [in Persian].
- Roy, Olivier (1990), **Afghanistan, Islam and Political Modernity**, translated by Abolhassan Sarvmoghaddam, Mashhad: Astane Ghods Razavi [in Persian].
- Sana Ghaznavi, Mohammad Akbar (2001), **The Golden Rays** (History of Gnosticim), Kabul: n.p [in Persian].
- Seraj, Ahmad Zwak (2014), **A Collection of Articles on the 300th Birth Anniversary of Ahmad Shah Durrani**, Sufi Sect of Ahmad Shah Baba, Herat: Herat University [in Persian].
- Sharifi, Ahmad Hussein (2020), **Pathology of Mysticism and Sufism**, 4rded, Qom: Al Mustafa International Center [in Persian].
- Shafaei, Amanullah (1393), **The Rheology of Contemporary History of Afghanistan**, Kabul: Amiri [in Persian].
- Subhan, John (1938), **Sufism its Saints and Shrins**, Lahore, Lucknow publishing house.
- Vakili Popalzaei, Azizuddin (1967), **Teymour Shah Durrani**, Vol. 2, 2rded, Kabul: History Association [in Persian].
- Vakili Popalzaei, Azizuddin (2017), **The Reign of Amanullah Shah and the Re-Independence of Afghanistan**, Vol. 1, Kandahar: Allameh Rashad Publishing Academy [in Persian].

Zahmatkesh, Hossein and Amanullah Shafaei (2015), "Intellectual-Political Rheology of Sufism in Afghanistan", **Central Eurasian Studies**, Vol. 7, No. 2, pp. 251-271, (doi: 10.22059/JCEP.2015.56849) [in Persian].